

667

3K76

U-96

NOV 2009

Հ. 1/1120
ՄԱԾ

20

№ 1

ԳՐԱԴԱՐԱՆ «ՎԵՐԱԺՆՈՒԹՅՈՒՆ»

ԿԵՐԼ ՄԵՐՔՍԸ

(ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ)

Ա. Վ. Վ. Վ. Վ. Վ. Վ.

ԳՐԵՑ

Ս. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

— Գ Ի Ն Ն Է 20 ՄԱՆՏԻՄ —

ՏՊԱՐԱՆ «ՀԵՂՈՒՄ»

ՓԵՐԻՉ

1910

09.07.2017

W 464

218

1.7 MAY 2005

№ 1
UY.

ՀԱՅԿԱՐԱՆ «ՀԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ»

3 K16
U-96

ԿԱՐԼ ՄԱՐԿՍԸ

(ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ)

ԳՐԾՑ

Ս. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

1005
22111

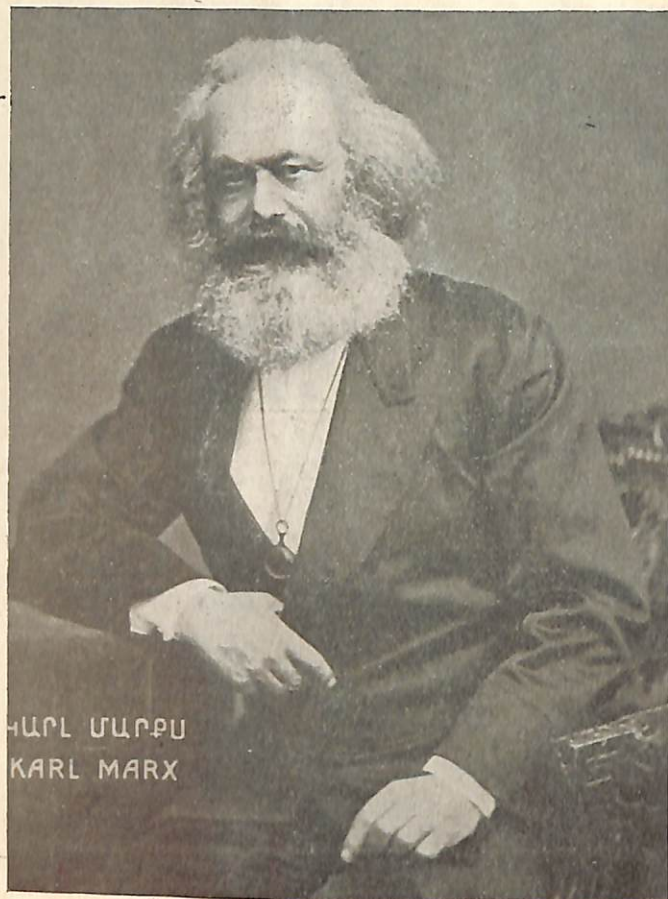
Գ Ի Ն Ն Է 20 Ս Ա Ն Տ Ի Մ

ՏՊԱՐԱՆ «ՀՆՁՐԿ»

Փ Ա Ր Ի Ձ

1910

ԿԱՐԼ ՄԱՐԿՍ
KARL MARX

ԿԱՐԼ ՄԱՐԿՍԸ

Կարլ Մարքսը ծնել է 1818 թվին, մայիս 5-ին, գերմանական Ցոնեյ քաղաքում, որ առաջին Հանրապետության և Կայսրության օրով ֆրանսիական տարածության մի մասն էր կազմում և ուր ֆրանսիական Յեղափոխությունը անջնջելի հետքեր էր թողել:

Մագուծով նա հրէական դարգացած մի ընտանիքից էր, որի մայրական ճիւղը՝ Պրեսբուրգները, հունգարացի հրէաներ, գաղթել էին Հոլանդիա և այնտեղ տեղ էին թափուղական 1) գերմանականների բաղձաթիւ սերունդներ: Մարքսի ծնունդից վեց տարի յետոյ, նրա հայրը, որ փաստաբան ու ճիւղնոյն ժամանակ հանքերի կառավարիչ էր, իր ամբողջ ընտանիքով քրիստոնէայ դարձաւ: Այդ դաւանափոխութեան պատճառները ոմանք վերագրում են կառավարութեան խնայողութեանը, ոմանք էլ Մարքսի հօր ցանկութեանը, որ ուզում էր իր որդուն «եւրոպական կրթութիւն» տալ և ազատել թաւաճողականութեան կամ հրէա կղերականութեան ազդեցութիւնից: Միւս կողմից, սակայն, պէտք է ասել, որ Մարքսի ընտանիքը միջազգային կնիք ունէր և ազգականական սերտ յարաբերութիւններով կապւած էր օտարազգի ազդեցիկ ընտանիքների հետ: Այնպէս որ, եւրոպական միջավայրի ներգործութիւնը գերակշիռ մի հանգամանք ունէր: Ընտանիքի ամենասիրելի հեղինակները տասնութերորդ դարի ֆրանսիական փիլիսոփաները և Շէյքսպիրն էին. այս վերջինը, ինչպէս ասում են, Մարքսի միշտ սիրելի բանաստեղծը մնաց:

Փոքր հասակից արդէն Մարքսը մի առանձին ընդունակութիւն և իմացականութիւն է ցոյց տալիս: Աշխոյժ ու թափանցող միտք լինելով՝ յաջողապէս աւարտում է իր միջնակարգ կրթութիւնը և 1834-ին, մտնում է Բօննի իրաւագիտական համալսարանը՝ Պրուսիայում յետոյ պրօֆէսոր լինելու ծառայութեամբ: Համալսարանի մտաւորական շրջա-

1) Թափուղականները ճեկնաբաններ են մի գրքի, որ կոչւում է Թաւառ, այսինքն՝ Կաթապառնիւն: Այդ գիրքը ածանւած է երկու մասի և պարունակում է հրէաների բօնական վարդապետութիւնը, նրանց բարոյական օրէնքներն ու աւանդական սովորութիւնները:

պատը նրա վրայ ձեռն ազդեցութիւն է գործում ու նա մասնաւորաբար ուսումնասիրում է պատմութիւն և փիլիսոփայութիւն: 1842-ին, Ենայի Համալսարանում նա ներկայացնում է իր թէզը, որ ներկայում էր Դեմոկրիտ և Եպիկուր յոյն փիլիսոփաներին: Դրա վրայ նա ստանում է փիլիսոփայութեան ուսուցչի աստիճան և այնուհետև սկսում է դասախօսել Բոննի Համալսարանում: Սակայն, պրոֆէսորական ամբիոնի վրայ երկար մնալ չի կարողանում: Միացած լինելով յառաջադէմ հոսանքներին, ոստիկանութեան կողմից ենթարկւում է հալածանքների՝ իր «ճայրայեղ» ու «վտանգաւոր» մտքերի համար և պարտաւորւում է շուտով հեռանալ Համալսարանից: Արհամարհելով իրեն ներկայացած շահաւոր ապագայ խոստացող պաշտօնները, երկտասարդ Մարքսը որոշում է բացառապէս զբաղւել ընկերային հարցով: Իբրև հրապարակագիր, նա գրում է ադատաւիտ մամուլի օրգաններում և քիչ յետոյ դառնում է գլխաւոր աշխատակից Reinische Zeitung-ին, որ ռաճկավարական գաղափարների ամենաեռանդուն պաշտպանն էր: Պրուսիայի համար Մարքսը այնտեղ բանաձևւում է մի շարք քաղաքական պահանջներ—ներկայացուցչական դրութիւն, ելեւտական վերհսկողութիւն, մամուլի ազատութիւն, և այլն, և բուրժուական մամուլի կողմից ամբաստանւում է իբրև կոմմունիստական մտքերի տարածող: 1843 թվականին, կառավարութիւնը փակում է Reinische Zeitung-ը և նա գալիս է Փարիզ, ուր ծանօթանում ու շփւում է այն ժամանակւայ կոմմունիստների հետ՝ Պրուդոնի, Լուի Բլանի, Կաբէլի և Հենրիխ Հայնի հետ: Նոր շրջանը մեծապէս նպաստում է Մարքսին: Իր ընկերային և անտեսական ըմբռնումներն ու հասկացողութիւնները սկսում են հաստատանալ: Հէնրիխ Հայնի աշխատակցութեամբ նա լոյս է ընծայում «Յառաջ» անունով մի թերթ: Արնօլդ Ռուժի և Էնգէլսի 1) հետ

1) Այս վերջինը միշտ Մարքսի ամենամտերիմ և սրտազին բարեկամը մնաց: Այդ հանգամանքը գլխաւորապէս բացատրւում է նրանով, որ առաջին տեսութեամբ իսկ, նրանք նկատել էին իրենց հայեացքների զարմանալի ու զիպւածական զուգահեռութիւնը: Տնտեսական իրողութիւնների ու ժամանակակից յեղափոխութեանց ուշադիր բնութիւնը նրանց երկուսին էլ միևնոյն տրամաբանական եզրակացութեանն էր առաջնորդել:

միասին՝ նա հրատարակում է «Փրանքս-Գերմանական տարեգրութիւնները», որի մէջ նա ղետեղւում է «Հէգէլի իրաւունքի փիլիսոփայութեան քննադատութիւնը» իր յօդւածը, ուր մի ուժեղ տրամաբանութեամբ նա փաստում է յեղափոխութեան կարելիութեան մասին և ասում, որ «յեղափոխութիւնը ծնւում է միայն այն ժամանակ, երբ տնտեսական պայմանները պահանջում են այն: Այդ ժամանակից արդէն նրա յստակ ու պարզ հայեացքը թափանցում է ընկերային շրջափոխութեան գաղտնիքը: Նոյն գրւածքում փիլիսոփայական ու իրէպիստական ձևի տակ, պրօլետարիատին նա ներկայացնում է որպէս մարդկութեան ազատարար:

Պրուսական կառավարութեան պահանջման վրայ, Գիգօյի նախարարութիւնը 1845-ին Մարքսին արտաքսում է Ֆրանսիայից և նա ապաստանում է Բրիւքսէլում: Այդ տարին, ինչպէս ասում են, Մարքսի մտաւորական կազմութեան ընթացքում, քննադատական հիմնական մի տարի է: Այդ թւականին է որ, ինչպէս վկայում է Էնգէլսը, նա՝ իր ամբողջութեան մէջ՝ ըմբռնում է պատմութեան նիւթապաշտական հասկացողութիւնը:

1847-ին, Բրիւքսէլում, Մարքսը Փրանսերէն լեզուով, «Փիլիսոփայութեան թշուառութիւնը» հեղինակն տխրորսի տակ, գրում է հոչակաւոր մի պատասխան՝ Պրուդոնի «Թշուառութեան փիլիսոփայութիւնը» վերնագրով յօդւածի դէմ: Այդ պատասխանի մէջ նա արտայայտում է այն բոլոր տիրական գաղափարները, որ յետոյ՝ ընդարձակ ձևով՝ ամբողջական մարքսիզմը պիտի կազմէին:

Նոյն թւականին, Մարքսն ու Էնգէլսը մտնում են՝ Արդարների Միութեան՝ մէջ և նրան տալիս են բոլորովին նոր ուղղութիւն: Այդ միութիւնը հիմնւած էր շատ վաղուց և բաղկացած մեծաւ մասամբ գերմանացի գործաւորներից: Ըսկըբից ի վեր դա մի գաղանի ընկերակցութիւն էր և «Տարադիրների Դաշնակցութիւն» կազմակերպութեան շարունակութիւնն էր կազմում: Աեկավարող սկզբունքները Բաբեօֆի, Սէն Սիմօնի և Փուրիէի սկզբունքներն էին և հետապնդած նպատակը միատիքական, քրիստոնէական մի Հանրապետութիւն էր, ուր արդարութեան սկզբունքի թելադրած ինչքերի համայնականութիւնը պիտի թագաւորէր: Մարքսն ու Էնգէլսը

նախապէս բանալու ձգելով կաղնակերպութեան դաւանած զգացողական ու ծտացածին վարդապետութեան դէմ, կոտրեցին նրա կարևորագոյն պարագլուխների գործառնների վրայ ունեցած ազդեցութիւնը: Շուտով նրանք յաջողեցին ծառնակցող անդամների համաձայնութիւնն ու հաւանութիւնը դէպի իրենց գրաւել: Այդպիսով նրանք հիմնովին կործանեցին ծիւղութեան մէջ տիրապետող փրկիստփայական կոմմունիզմի թէօրիաները ու նրա փոխարէն տարածեցին նոր սօցիալիզմի գիտական սկզբունքները: Գործունէութեան կենտրոնը Բրիւքսէլից Լոնդոն փոխադրելով՝ նոյն տարւայ դեկտեմբեր ամսին, այնտեղ գումարեց մի համագումար, ուր մեծամասնութեան ձայնով Մարքսի ու Էնգելսի խմբագրած “Կոմմունիստական Կուսակցութեան Մանիֆէստը” իբրև պաշտօնական ծրագիր ընդունեց: Այդ նշանաւոր պատմական անցքից յետոյ, միութեան նախկին անունը փոխելով՝ կոչւեցաւ “Կոմմունիստների Դաշնակցութիւն”:

Յիշեալ մանիֆէստը, որ վերջնական հարւածը տւեց նախորդ սօցիալիստների կառուցած ծտացածին ու երևակայական բոլոր շէնքերին, սկիզբը դրեց գործառնական շարժման մի նոր դարազլիս: Առաջին անգամը լինելով՝ պատմութեան նիւթապաշտական հասկացողութեան, կամ աւելի ճիշտն ասած, տնտեսական որոշականութեան (déterminisme) միջոցով բարձրաձայն հռչակեց, որ բոլոր ընկերութիւնների պատմութիւնը մինչև այսօր ոչ այլ ինչ է եղել, եթէ ոչ՝ դասակարգային կռիւ պատմութիւն: Պատմութեան այդ նշանակալից մեկնաբանութեամբ յօդս ցնդեց տասնութերորդ դարի փրկիստիանների և ծտացածին սօցիալիստների այն սխալ տեսակէտը, ըստ որում *Բոգի պէն Բոգի* մի դատանշան (կըրիտերիում) էր մարդկութեան պատմական շարժումները բացատրելու: Հասարակագիտութեան մէջ շրջափոխութեան (évolution) օրէնքը ներմուծելով՝ Մարքսն ու Էնգելսը հիմնեցին պատմութեան իրենց այդ նիւթապաշտական ըմբռնումը: Ինչպէս որ Դարվինը բնագիտութեան մէջ ներմուծելով բնական ընտրողականութեան (sélection naturelle) տեսութիւնը, նրանով բացատրեց կենդանական տեսակների զարգացումը, նրանց աստիճանական ձևափոխութիւնները, այնպէս էլ Մարքսն ու Էնգելսը հասարակագիտութեան մէջ

շրջափոխութեան օրէնքի՝ հարստութիւնների արտադրութեան ու փոխանակութեան ձևերի փոփոխութեան միջոցով՝ բացատրեցին մարդկային ընկերութեան քաղաքական ու հասարակական յեղաշրջումները: Նրանք ասացին, որ նիւթական պայմաններն են և հետևաբար արտադրութեան եղանակն է, որ որոշում են և պիտի որոշեն միշտ ընկերային, քաղաքական իրաւական և այլն հաստատութիւններն ու բարքերը: Իբրև անմիջական հետևութիւն փրկիստփայական այդ թէզի, նրանք ցոյց տւին, որ Ստրկութիւնը, Գերութիւնն ու Վարձուրութիւնը պատմական երեք յաջորդական փուլեր են, արդիւնք՝ արտադրութեան եղանակի պրօգրեսիւ զարգացման: Տնտեսական այդ երեք տարբեր կազմերի մէջ արտադրական յարաբերութիւնների ու արտադրող ոյժերի միջև ծագած հակասութիւնը ստեղծել է դասակարգային շահերի մի անողոք ու անդերձանելի հակամարտութիւն, պայքար, որը վերջացել է միշտ և ամեն տեղ, արտադրութեան նոր եղանակին յարձաբող դասակարգի յաղթութեամբ: Պատմութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ դասակարգային այդ կռիւ իրական պատկերացումը:

Նորագոյն բուրժուական ընկերութիւնը՝ բարձրանալով աւատական ընկերութեան աւերակների վրայ, չի ջնջել դասակարգային հակամարտութիւնները: Նա հիւնքի փոխարինել է նոր դասակարգեր, ճնշման նոր պայմաններ և կռիւ նոր ձևեր: Սակայն, այդ ընկերութեան յատկանշանական բնաւորութիւնը դասակարգային հակամարտութիւնները պարզեն է: Աստիճանական զարգացումով նա պիտի բաժանի երկու որոշ հակադիր բանականների, երկու թշնամի դասակարգերի—բուրժուազիա և պրօլետարիատ, որոնց տնտեսական և ընկերային դիրքերի խտրականութիւնը, տարբերականութիւնը անխուսափելիօրէն պիտի ստեղծէ մի նոր յեղափոխութիւն: Նախնական յեղափոխական բոլոր շարժումները եղել են փոքրամասնութեան շարժումներ՝ փոքրամասնութեան օգտին: Վերջին պրօլետարական յեղափոխութիւնը ահագին մեծամասնութեան շարժումը պիտի լինի՝ ահագին մեծամասնութեան ի նպաստ:

Մինչև այժմ էլ այդ մանիֆէստը բոլոր երկրների սօցիալիստական կուսակցութեանց աշխարհահայեացքների, ձգտումների ու գործելակերպի կատարեալ համադրութիւնն է ներկայացնում: Վերջաւորող “պրօլետարնե”ր, բոլոր երկրների,

միացէ՛ք” հռչակաւոր կոչը՝ սկսած Ամերիկայից և Եւրոպայից մինչև Աֆրիկա ու Մայրագոյն Արևելք, միջազգային գործաւոր դասակարգի մարտական նշանաբանն է դարձել հիմա։

Կոմմունիստական Մանիֆէստի հրատարակութիւնից մի տարի յետոյ, 1848-ի փետրվարին, Փարիզում պայթում է յեղափոխութիւն, որին գործաւորները՝ մեծապէս ազդեալ ճարտարագործական ու երկրագործական տաղնապից, գործոն մասնակցութիւն են ցոյց տալիս։ Լուդովիկոս Ֆիլիպի կառավարութիւնը տապալուած է և հաստատուած մի Հանրապետութիւն, որից յետոյ քաղաքական յանցաւորները դէմ հրատարակած արգելքները վերացելով՝ Մարքսը կարողանում է վերադառնալ Փարիզ։ Փարիզում, սակայն, նա երկար չի մնում։ Ֆրանսիական յեղափոխութիւնը իր հակահարածը տալով ամբողջ Եւրոպայում, Գերմանիայում ևս, մարտ 18-ին, ծագում է յեղափոխութիւն, որ Ֆրեդերիկ Վիլհելմ Բ-ից խլում է մի սահմանադրութիւն։ Մարքսը Փարիզից մեկնում է Գերմանիա և Կօլոյնում՝ Էնգելսի հետ միասին՝ վերսկսում են հրատարակել “Reinische Zeitung”-ը, որի ծրագիրը Էնգելսը ամփոփում է այսպէս. — “Մեր նաղագոյն պահանջն է՝ ձեզ և անբաժանելի գերմանական մի Հանրապետութիւն, և պատերազմ Ռուսաստանի դէմ՝ Լեհաստանի անկախութեան վերահաստատման համար”։ Տասնևմէկ ամիս շարունակ թերթը կանոնաւորապէս լոյս տեսաւ ու մի աներկիւղ, անվեհեր պայքար մղեց կառավարութեան դէմ։ Յետագայ անցքերը, սակայն, գահալիճ արագութեամբ վրայ հասնելով՝ խորտակեցին Մարքսի ու Էնգելսի ջանքերը։ Պրուսական և աւստրիական իշխանութիւնները բռնի ոյժով ցրեցին Ֆրանկֆորտի պարլամենտը։ Այնուհետև “Reinische Zeitung”-ը իզուր աշխատեց վնասած դիմադրութիւն առաջ բերել՝ հարկերի մերժումով։ Յեղափոխութիւնը, ինչպէս ամբողջ Եւրոպայում, Գերմանիայում ևս ջախջախեց։ 1849, մայիս 19-ին, թերթը կառավարութեան կողմից փակուած է և Մարքսը խուսափելով ոստիկանութեան հետապնդումներից, նորից գալիս է Փարիզ։ Սակայն, այնտեղ էլ հանդիպելով միևնույն հալածանքներին, նոյն տարւայ յունիս 19-ին, նա ստիպուած է գնալ Անգլիա, Լոնդոն, որը ինչպէս այժմ, այդ ժամանակ էլ, բոլոր քաղաքական փախստականների անվտանգ ու ապահով ապաստարանն էր։

տանարանն էր։

Կարելի է ասել, որ այդ թւականին էլ սկսուած է Մարքսի գրական ու յեղափոխական գործունէութեան երկրորդ ու ամենանշանակալից շրջանը։

Գերմանիայում և Ֆրանսիայում առաւելապէս պատմութիւն և փիլիսոփայութիւն ուսումնասիրելուց յետոյ, ճարտարագործական Անգլիայում նա հնարաւորութիւն, ունեցաւ բացառապէս հետեւելու քաղաքատնտեսութեան, որի կարևորութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը նա ըմբռնել էր շատ վաղուց՝ Գերմանիայում եղած ժամանակ։ “Քաղաքատնտեսութեան պատմութեան հետաքրքիր նիւթերի քանակութիւնը, — ասում է նա իր “Քաղաքատնտեսութեան բնագիտութիւնը” գրքում, — յառաջաբանում, — որ գտնուած է Լոնդոնի մեծ գրադարանում, ուսումնասիրութեան այն սքանչելի միջոցը, որ քաղաքը տալիս է բուրժուական ընկերութիւնը ուսումնասիրել ցանկացող ամեն ոքի, վերջապէս զարգացման այն նորագոյն շրջանը, ուր մտել էր այդ ընկերութիւնը՝ Աստրալիայի և Կալիֆօրնիայի ոսկեհանքերի զիւտից յետոյ, — բոլոր այս պարագաները ինձ ստիպեցին տնտեսագիտութիւնը նորից սկսելու”։ Լոնդոնում քաղաքատնտեսութեան այդ մանրամասն ու բարեխիղճ ուսումնասիրութիւնից յետոյ է, որ նա վերջնականապէս ձևակերպում է իր յայտնի տնտեսական վարդապետութիւնը, որ յետոյ ամբողջ աշխարհում ա՛յնքան աղմուկ բարձրացրեց։

“Աշխարհի այդ կենտրոնից, դիտողութեան այդ կայանի բարձրութիւնիցն է, գրում է Լիբնեխտը, որ Մարքսը բնութեւն է երկրագնդի քաղաքական և տնտեսական շարժումը և իրագործում է իր կեանքի երկու մեծ գործերը, — խմբագրում է տնտեսագիտութեան այն հոյակապ յիշատակարանը, որ կոչւում է Կապիտալ և հիմնում է միջազգային պրօլետարիատի առաջին այն մեծ կազմակերպութիւնը, որ ծանօթ է Մէջադէպիստներ անունով”։ Բացի դրանից, նա գրում է և մի շարք պատմա-բնագիտական արժէքաւոր գրաւորքներ, որոնք 1848ի յեղափոխութեան և նրան յաջորդող ընդհանուր յետաշրջման (réaction) շուրջն են դառնում։

1852-ին, Ֆրանսիայում Հանրապետութիւնը տապալուած է դեկտեմբեր 2-ի պետական հարածով։ Հանրապետութեան նախագահ ընտրելուց յետոյ, Լուդովիկոս Նապօլէօնը,

Հակառակ սահմանադրութեան պահպանման իր տւած խոստման, զինուորական ոյժով լուծում է Ընդհանուր Ժողովը և վերահաստատում Կայսրութիւնը: Մարքսը իր «Լուզովիկոս Բոնապարտի տանկութիւնը Բրիւնէր»¹⁾ մէջ, խոստմնադրութիւնն ապագայի ստուծիւնները ձգելով Հանդերձ, այդ պետական Հարւածի և նրան յաջորդող Կայսրութեան վերահաստատման պատճառները որոնում է տնտեսական երևոյթիւնի մէջ:

Յաջորդ տարիների ընթացքում Մարքսը կանոնաւորապէս աշխատակցում է «New York Tribune»-ին, որի մէջ նա հրատարակում է «Արևելեան Հարցը» վերտառութեամբ իր հետաքրքրաշարժ ու շահեկան յօդաւածները:

1859-ին, լոյս է տեսնում «Քաղաքատնտեսութեան քննադատութիւնը» գիրքը, որի մէջ առաջին անգամ Մարքսը բացատրում է արժէքի իր թէօրիւնը: Տ տարուց յետոյ հրատարակում է «Կապիտալ»-ի առաջին հատորը, որը «Քաղաքատնտեսութեան քննադատութեան» շարունակութիւնն է կազմում: Մնացած երկու հատորները լոյս են տեսնում 1887-ին՝ Էնգելսի ջանքերով:

«Կապիտալ»-ով Մարքսը հիմնովին յեղափոխում է տնտեսագիտութիւնը: Ազամ Սմիթից մինչև Ռիկաուդօ, բոլորն էլ կարծում էին, որ կապիտալը, սեփականատիրութիւնը, փոխանակութիւնը, մի խօսքով՝ բուրժուական ընկերութեան ներկայ ձևերը, անփոփոխ, յարատև ու յաւիտենական են: Մարքսը ցոյց է տալիս, որ ընդհակառակը, այդ բոլորը, ինչպէս անցեալում, այնպէս էլ այժմս ընկերային յարաբերութիւններ են, պատմական յայտնի բոլորների ծնունդ, և հետևաբար ենթակայ փոփոխութեան: Բացատրելով կապիտալի ծագումը, Մարքսը ցոյց է տալիս, որ նա արտադրութեան ու փոխանակութեան միջոցների գոյացութիւնը չէ, ինչպէս այդ շփոթում են բուրժուա տնտեսագէտները, այլ ներկայ ընկերութեան մէջ նրանց զգեցած ծանաւոր, առանձնաշատուկ բնաւորութիւնը: Կապիտալը մի պատմական դասակարգութիւն (կատէգորիա) է, մի օր անյայտանալու սահ-

1) Ցանկութիւնը Բրիւնէրը այն օրն է, ուր Նապոլէօն Առաջինը՝ Եգիպտոսից իր վերադարձին՝ տապալեց Դիւրեկ տուարը և իրեն կայսր հռչակեց:

մանաւ: Յաւիտակութեան ու գոյութեան մի պրօցեսուսով (ընթացք, զարգացում) արտադրութեան ու փոխանակութեան գործիքները, հանք, գործարան, հող, և այլն, կենտրոնանալով ճարդկանց մի համախմբման, մի դասակարգութեան ձեւքում, դարձել են կապիտալ, այսինքն՝ մի հարստութիւն, որ ընդունակ է անկախ իր սեփականատիրոջ աշխատանքից, նրան եկամուտ հայթայթելու: Ապացուցելով այդ, Մարքսը ասում է որ արդիւնաբերութեան գործիքների այդ շահագործող բնաւորութիւնը կվերանայ միայն այն ժամանակ, երբ ընկերային մի նոր կազմակերպութիւն, հիմնաւոր հաւաքական սեփականատիրութեան վրայ, կփոխարինէ արդի կապիտալիստական, այսինքն՝ ծանաւոր սեփականատիրութեան վրայ հիմնաւոր տնտեսական բեթիմին:

Մարքսը ձշակում է և՛ արժէքի մի նոր տեսութիւն: Նա ասում է, որ աշխատանքն է արժէքի միակ աղբիւրը, որ աշխատանքն է միայն արժէք ստեղծում: «Մի ապրանքի արժէքը որոշւում է արտադրութեան ժամանակ նրա վրայ ծախսւած աշխատանքի քանակից (quantum)», ասում է նա, և հետևաբար աշխատանքի քանակը, նրա տևողականութիւնն է արժէքի չափը:

Ներկայ ընկերութեան մէջ գործաւորը չի ստանում արտադրած այն ամբողջ արժէքը, որ ներկայացնում է իր աշխատանքը: Նրա վարձագինը կազմում է իր արդիւնքի միայն մի մասը և այն էլ ծառայում է իր բնախօսական անհրաժեշտ պէտքերը հոգալու, իր գոյութիւնը պահպանելու համար միայն: Գործարանատիրոջ ծախելով իր աշխատանքի ոյժը այդ գնով, գործաւորը արտադրում է աւելի, քան ինչ որ է իր վարձը: Նրա այդ անվճար աշխատանքի արդիւնքը, որ կազմում է յաւելեալ արժէքը, անցնում գործարանատիրոջ գրպանը և կուտակում նրա կապիտալը, որ իբրև «վաճառքի սկսում է ծծել գործաւորների արիւնը»: Ազա՛հ, անկուշտ գործարանատէրը աշխատում է շատացնել, մեծացնել յաւելեալ աշխատանքի արժէքը: Դրա համար նա երկարացնում է գործաւորի աշխատանքի օրը և գնում է կատարելագործւած մեքենաներ: Աշխատանքի արհեստական բաժանումը, շնորհիւ մեքենայի կիրառութեան, թոյլատրում է աշխատելու կանանց ու երեխաներին, որոնք նւազեցնում են ճարդ-գործաւորների թիւը

և ստեղծում ճարտարագործական պահեստի մի տրամադրելի բանակ, որ միշտ՝ իբրև մի սպառնալիք՝ ազդում է աշխատանքի շուկայի, գնի վրայ: Որքան մեծ է արտադրութեան մէջ զրւած կապիտալը, այնքան աւելի մեծ է անգործների թւական համարը: Որքան հարստութիւնը դիզւում է մի նժաւրի վրայ, այնքան աղքատութիւնը ծանրանում է միւսի վրայ, որովհետև կապիտալի յառաջադիմութեան անվերածելի հետևանքը թշուառութեան աճումն է: Չկարողանալով մրցել արտադրութեան կենտրոնացած հսկայական ձեռնարկութիւնների դէմ, ծանր արդիւնագործները ընկնում են պրօլետարիատի շարքերում: Սակայն, երբ այդ երևոյթը կհասնի իր բարձրագոյն կէտին, այն ժամանակ կապիտալիստ դասակարգը նիւթականապէս այլևս անընդունակ կլինի դեկալարելու արտադրութիւնը: Մինչդեռ մի կողմից կապիտալիզմը աճեցնում է շահագործող, կեղեքող դասակարգի տրտաղորդ ոյժը, միւս կողմից նա նւազեցնում է նրա սպառող ոյժը: Մեծ ճարտարագործութիւնը նւաճելով ներքին շուկան, աշխարհի զանազան կողմերում փնտրում է նոր շուկաներ, վաճառանոցներ, որոնք ձեռք են բերում գաղութներում բռնի կամ խաղաղ թափանցումով: Այնուհետև գերարտադրութեան ճգնաժամերը՝ իրենց պարբերական կրկնութեամբ՝ կմերձեցնեն կապիտալիզմի ճակատագրական անկումը: Բուրժուազիան ստեղծած լինելով նոր ընկերութեան նիւթական և բարոյական տարրերը, ընկերային մի յեղափոխութեամբ իր վերջնական գոյութեան ժամը կհնչէ և սեփականագրկողները կսեփականագրկւին:

Այսպէս, ուրեմն, Մարքսը "Կապիտալ"ի մէջ վերլուծում է բուրժուական ընկերութեան ծաւալակազմութիւնը և զիտականորէն ցոյց տալիս, որ նրա մահը անխուսափելի ու բնական է:

Հակառակ բուրժուա տնտեսագէտների ամեն քննադատութեան ու յարձակման, "Կապիտալ"ը ճշտապէս կմնայ այն հարուստ զինարանը, որտեղից միջազգային գործաւոր դասակարգը վերցնելով իր մտաւոր զէնքերը, անողոք կռիւ կմղէ ծանաւոր, անհասական սեփականատիրութեան և աշխատանքի ազատութեան՝ ազատ մրցման վրայ հաստատւած կարգերի դէմ, փոխարինելով նրանց սօցիալիզմի վրայ հիմնւած ազատ ու ներդաշնակ կարգերով:

1848-ի յեղափոխութեան անյաջող ելքից յետոյ, գործաւորական շարժումը ամբողջ Եւրոպայում մարել էր: Ֆրանսիայում և Գերմանիայում յեղափոխական ըմբոստութեան յաջորդել էր մի ընդհանուր թմրութիւն: Անգլիայում չարաիգծը որ մի հզօր ազդեցութիւն ունէր 30-40-ական թւականներին, ամբողջապէս կորցրել էր իր նախկին փայլն ու ոյժը: 1860-ից յետոյ է միայն, որ Եւրոպական բանտրութիւնը սկսում է կենդանութեան և շարժման նշաններ ցոյց տալ: Գործաւորական անկախ կեանքի գաղափարը հետզհետէ ծարմանում է նրա մէջ և ընդհանուր միջազգային համերաշխութեան պահանջը դառնում է նրա մտահոգութեան առարկան: Այդ երևոյթը, իհարկէ, առանց հիմնական պատճառի չէր կարող լինել: Կապիտալիզմը մտնելով իր զարգացման երկրորդ փուլի մէջ, միջազգայնական էր դառնում: Եւրոպայի վաճառականական քաղաքականութիւնը մի շարք դաշնադրութիւններով իր սահմանափակ ու բացառիկ բնաւորութիւնից դուրս գալով՝ տնտեսական կեանքը միաւորում էր: Այդ բոլորի հանդէպ Մարքսը մտածում է բոլոր երկրների գործաւորների մէջ մի ընդհանուր համաձայնութիւն գոյացնել և միջազգային մի ընկերակցութիւն հիմնել: Նա ցանկանում է, որ միջազգային այդ կազմակերպութիւնը գործաւորական շարժման առանցքը լինի, որ նա իր հեղինակութիւնը տարածելով ազգային կուսակցութիւնների վրայ, նրանց կապէր, միացնէր մի օղակով: Նա բուռն կերպով փափագում է իրագործել իր վաղեմի դիտաւորութիւնը—ստեղծել մի գօրաւոր ու ուժեղ կազմակերպութիւն, որին մասնակցէին ամեն ազգի գործաւորներ առանց ունէ խտրութեան և միջազգային հողի վրայ մղել տնտեսական-դասակարգային պայքարը: Նրա այդ մտադրութիւնը շատ չանցած, իրագործւում է:

1862-ին, Լոնդոնում բացւող համաշխարհային ցուցահանգէսին Ֆրանսիայից ուղարկւած գործաւորական պատգամաւորութիւնը խորհրդակցութիւն է ունենում անգլիական բանտրական ներկայացուցիչների հետ՝ մի ընդհանուր ծրագրի ու գործունէութեան որոշման և կազմակերպութեան համար: Այդ նպատակով երկու տարւայ ընթացքում եղած անհետեանք նախափորձերից յետոյ, 1863-ին, Մարքսի նախաձեռնութեամբ կայացած մի միտինգում հիմնւում է "Գործա-

ւորներն Միջազգային Բնկերակցութիւնը, որի յայտարարագրի, ծրագրի ու կանոնադրութեան խմբագրութիւնը ժամանակաւոր մի յանձնախմբի կողմից յանձնուած է Մարքսին: Խմբագրելով այդ բոլորը, Մարքսը այնտեղ արտայայտում է դարձեալ այն էական մտքերը, որոնք տարիներ առաջ ամփոփւել էին "Կոմմունիստական Մանիֆէստ"ի մէջ: Յայտարարագրի մէջ գրած նրա առաջին նախադասութիւնը՝ "Գործաւորներն ազատագրութիւնը գործաւորների գործն է միայն"ը՝ մինչև այսօր մնացել է պրօլետարիատի կազմակերպական նշանաւոր բանաձևը:

Չնայած, որ Միջազգայնականի յառաջադիմութիւնը ըսկըբում ընթանում է շատ դանդաղ և մի քանի ներկայացուցիչներ հեռանում են նրա հիմնադրութիւնից անմիջապէս յետոյ: այնուամենայնիւ, կարճ ժամանակի ընթացքում, նա ըսկըսում է ձիւղաւորել և տարածել եւրոպայի բոլոր ճարտարագործական քաղաքներում: Շուտով նրա մէջ երևան են գալիս մի քանի իրարից տարբեր ու հակադիր հոսանքներ: Այնտեղ հանդէս են գալիս Պրուդոնի կուսակիցները՝ իրենց ծանրաբուրժուական զաղափարաբանութեամբ, անդլիական արհեստակցական ծիւթիւնները՝ տողորւած լոկ քաղաքական նաւատակներով ու նախկին գործակցական (corporatisme) ըսկըբունքներով, խտալացի Մաձձինի բարեկամները՝ իրենց իդէալիստական յեղափոխական դաւանանքով, Լուի Բլանի, Լասսալի հետևորդները՝ իրենց պետական սօցիալիզմի տեսութիւններով:

Հակառակ, սակայն, այդ բոլոր ընդդիմադիր տարրերին, Մարքսի գաղափարները յետագայում սկսեցին ծաւալել ու համակրական արձագանք գտնել Միջազգայնականի մէջ: 1868-ին, Բրիւքսելում կայացած երրորդ Համագումարում, մարքսիզմը յաղթող դուրս եկաւ: Նախկին ծրագիրը փոխւելով՝ Միջազգայնականը ստացաւ քաղաքական ու յեղափոխական բնաւորութիւն և եւրոպական պետութիւններին սկսեց լրջօրէն անհանգստացնել: 1870-71-ի պատմական դէպքերի մէջ Միջազգայնականը, թէև ոչ ուղղակի, սակայն կողմնակի կերպով իր որոշ ազդեցութիւնը ունեցաւ:

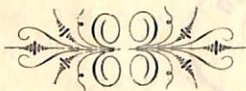
Փարիզի Կոմմունայի ապստամբութիւնից յետոյ, Միջազգայնականի մէջ Մարքսի ունեցած վարչական հեղինակութիւնը

նր և նրա վարդապետութեան ունեցած գերիշխանութիւնը առաջ է բերում մի հակադրեցութիւն, որի արդիւնքը բացասական է լինում: Այդ հակադրեցութիւնը բլանքիստական հոսանքն էր, որի ամենագօրեղ արտայայտիչը հանդիսանում է Միշել Բակունինը՝ համաքանդումի, համակործանումի (pan-destruction) անիշխանական դաւանանքի տեսականագէտը: Սկըբունքային հակամարտութիւնը դառնալով սօցիալիզմի ու անիշխանութեան շուրջը, պառակտիչ տարաձայնութիւնները փութացնում են Միջազգայնականի անկումը: 1872-ին, Լահէյում գումարւած Կօնգրէսը վերջինը եղաւ: Չնայած, որ այնտեղ յաղթանակը մնաց Մարքսին, այնուամենայնիւ, Միջազգայնականը այլևս չարատւել չկարողացաւ: Կառավարական հալածանքները ամենուրեք արագացրին նրա վերջնական լուծումը: Մարքսը հասկանալով որ իր ջանքերը այլևս ապարդիւն են անցնելու, իր ամբողջ ուշադրութիւնը նւիրեց Գերմանիայում մի սօցիալիստ կազմակերպութեան ստեղծմանը:

Այդպիսով քայքայւեց "Գործաւորների Միջազգային Բնկերակցութիւնը": Սակայն, հակառակ այդ արագ քայքայման, նա ունի պատմական մեծ նշանակութիւն: Իր կարճատև գոյութեան ընթացքում, նա պրօլետարիատի շահերի միջազգային համերաշխութեան կենդանի ապացոյցը եղաւ: Բացի դրանից, նա միաժամանակ մի քանի բնորոշ, թելադրական դասեր տւեց: Մարքսը ինքն էլ լաւ ըմբռնեց, որ Միջազգայնականը երկար տևողութիւն, կեանք չէր կարող ունենալ, որովհետև առանց կանխապէս ազգային կազմակերպութիւնների ինքնուրոյն զարգացման, միջազգային մի միութիւն անկարելի էր ստեղծել: Նա հասկացաւ, որ գործաւոր դասակարգը իր "ազգային ատաղձարան"ի վրայ, իր "ազգային պատնէշներ"ից՝ ներս էր, որ պիտի կազմակերպւէր դասակարգային կուսակցութեան զրօշակի տակ և յետոյ միայն, իր սահմանային պարիսպներից վեր բարձրանալով՝ ձեռք մեկնէր իրեն բաղադրից, նոյն շահերով ու իդէալներով ոգևորող դասակարգին և նրա հետ միասին, համընթաց գործունէութեամբ, միջազգային հողի վըրայ, դեղ մարդկութեան ընդհանուր ազատագրական մարտը: Այդ տեսակէտից առաջնորդելով է, որ նա երկու թարմ ոյժերի՝ Բէրէլի ու Լիբնեխտի աջակցութեամբ, աշխատեց Գերմանիայում մի ազգային կազմակերպութիւն հիմնել:

70-ական թականների սկզբներում Գերմանիայում գոյութիւն ունէին սօցիալիստական երկու հատաձևեր՝ լասսալեան և մարքսիստական 1875-ին, Գոթայում կայացած Համաժողովի մէջ այդ երկու հատաձևերը՝ փոխադարձ ղեջողութիւններով՝ ձուլւեցին մի ընդհանուր մարմնի մէջ: Այդ ժամանակից մինչև այսօր Գերմանիայում գոյութիւն ունի մի կուսակցութիւն—Սօցիալ-Դէմօկրատիա: Գոթայի ծրագիրը պետական սօցիալիզմին մեծ տեղ տւած լինելով՝ 1890-ին, Էրֆուրտի Համաժողովում Կարլ Կաուցկու խմբագրութեամբ շարադրեց մի նոր ծրագիր, որ իր տեսական պարունակութեամբ և նւազագոյն պահանջներով ամփոփում է մարքսիզմի բոլոր տիրական մտքերը: Էրֆուրտի Համաժողովից յետոյ, գերմանական Սօցիալ-Դէմօկրատիան դարձաւ Մարքսի ցանկացած այն օրգանը, որի միջոցով աշխարհի չորս կողմերը տարածւեցին մարքսիստական վարդապետութեան էական սկզբունքները:

Յեղափոխական ու գրական աշխրան երկար ու մաշող աշխատանքից յետոյ, բնական է, որ Մարքսի առողջութիւնը յամբ, բայց անխուսափելի կերպով բացթալէր: 1881-ին, իր սիրելի կենակցի մահը նրան խոր տխրութիւն ու վիշտ պատճառեց. իսկ 2 տարի յետոյ իր անդրանիկ աղջկայ կորուստը նրան ծանր ու վճռական հարւած հասցրեց: 3 ամիս յետոյ, մարտ 14-ին, նա կնքեց իր մահկանացուն, խոր սուգի մէջ թողնելով համաշխարհային գործաւոր դասակարգին, որը նրա մահով կորցրեց իր տեսական ու գործնական դաստիարակութեան նւիրւած տաղանդաւոր անխոնջ ուսուցչին:

ՊԱՏՐԱՍ ԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. — ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ.

Ս. ՄՈՆՐԱՏԵԱՆ

2. — ԻՆՁ Է ԸՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Ե. ՍԱՓՕ

3. — ՀԱՐԻՐ ՏԱՐԻ ԵՏՔԸ. (Ընկերվարական Իրաւա-
կարգը) Է. ՊԷՂԱՄԻՆ.

ԹՐԳ. Բ. ՎԱՐԱՋՊԱՏ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0173190

